

تکنیک‌های تحقیق

چند اصل اساسی برای بررسی روستاها

دکتر حسین آسایش

و تعیین انواع تحقیق و تشخیص آنگونه تحقیقات که مناسب حال و خصوصیات مفید برای جامعه روستایی کشور است اقدام و اهتمام کند. زیرا در شرایط فعلی کشور ما تحقیقات روستایی که بیش از ۵۰ درصد نیروی فعال و عناصر انسانی جامعه ایران شمول دارد از لحاظ اهمیت در ردیف نخستین قرار می‌گیرد. اعم از اینکه شکوه کشتزارهای سرسبز و خرم جاذب گروهی از مردم شهرنشین و با جوش و خروش مناطق صنعتی راه‌گشای مردم روستایی به سوی شهرها و مراکز صنعتی باشد. بهرحال اهداف توسعه کامل اقتصادی و رفاه اجتماعی به سرنوشت زندگی و کار همین گروه عظیم از هم‌سپهان ما بستگی دارد و هر بررسی و تحقیقی که واقعه‌ی از حقایق مسائل روستایی را آشکار سازد، ارزش فراوان و پایگاهی ارجمند خواهد داشت. مخصوصاً که کشور ما در حال حاضر درگیر جنگ‌تعمیلی و مشکلات محاصره اقتصادی میباشد و هر مبلغ ناچیزی از درآمد ملی که صرف بهبود روستاییان خود میتواند در تأمین سعادت جامعه روستایی امروزی و جامعه‌های آینده مؤثر واقع گردد. در اینجا برای تشریح پایه کار تحقیقات روستایی به بیان ساده چند اصل اساسی در این زمینه می‌پردازیم و امیدواریم که مورد استفاده علاقه‌مندان بویژه دانشجویان رشته‌های علوم اجتماعی و جغرافیا قرار بگیرد.

۱- اقدامات اجرایی در انجام پروژه‌های روستایی

در آغاز اجرای یک تحقیق علمی در یک منطقه روستایی اقدام اولیه اینست که آیا این پروژه باید بوسیله یک محقق آنهم با کمک یا بدون کمک شخصی دیگر یا بصورت گروهی تحت سرپرستی یک نفر انجام شود؟ در صورتیکه تفاوتی نداشته باشد البته پروژه فردی بهتر است ولی انجام تحقیق بصورت گروهی در موارد ذیل لازم است.

الف- هنگامی که کار مورد نظر برای یک نفر خیلی وسیع باشد یعنی:

— محل تحقیق از نظر جغرافیایی وسیع و مدتی که باید تحقیق

شود طولانی باشد.

برای تحقیقات روستایی و تقسیم بندی آن اصول و روشهای متعددی متداول است. این روشها در زمانهای مختلف بوسیله دانشمندان و محققین مؤسسات تحقیقاتی و دانشگاهها و مجامع بین‌المللی بیان شده است. ولی بالصراحه باید گفت که هیچیک از این روشها جامع و قطعی نبوده و قابل استفاده در همه مکانها و زمانها نمی‌باشد. فقط در یک مورد اغلب محققان واقع بین و با تجربه هم عقیده‌اند که تحقیقات روستایی و روش‌های کاربردی در کشورهای جهان سوم باید بر پایه اصول و ضوابط ملی و نیازهای منطقه‌ای خود استوار باشد نه بر پایه تقلید از کشورهای توسعه‌یافته. زیرا با توجه به تجربیات بدست آمده نتیجه چنین تحقیقاتی مسلماً "در خدمت کشورهای سلطه‌جو قرار خواهد گرفت. بهترین شاهد بر این مدعا نوشته‌های آقای ویلبرتای، موراً و نیل‌جی اسمسler آمیباشد که با صراحت گفته‌اند: "هدف از انتشار کتابهای نوسازی جوامع مبتنی بر سنت آن است که چگونگی زنده شدن مناطق خاموش را به اطلاع دانشمندان و شهروندان برسانیم و بتفصیل آخرین مطالبی را که در زمینه خصوصیات رو به توسعه معاصر وجود دارد برای رهبران متفکر آینده نزدیک در برنامه‌های درسی مدارس بکنجانیم. برای نیل باین هدف‌ها به جمع‌آوری (نظرات) کارشناسانی که در زمینه علوم اجتماعی و در باره سرزمینهای رو به توسعه که روزگاری تنها برای خودشان ایجاد مزاحمت می‌کرده‌اند پرداخته‌ایم. . . . زیرا ظهور شش‌آمیز مستعمرات بصورت کشورهای مستقل و کوشش مداوم آنها برای نیل به عظمت، قدرت و صلح بهترین انقلاب قرن ما محسوب میشود. . . ."

با توجه به مطالب بالا اجرای اصیل و دقیق یک کار تحقیقاتی در جامعه روستایی میهن‌اطلاعی ما موقوف به این خواهد بود که نخست معنی دقیق تحقیق و مفهوم اصیل و ارزنده آنرا در یابیم و سپس مطمئن شویم که تقلید و تکرار پژوهشهای دیگران نیست. و بدین منظور لازم است کمیته‌ای از کارشناسان در مرکز مناسبی به بررسی این موضوع

۴- در تحقیق ماشینهای حساب الکترونیکی بکار رود که در نتیجه اطلاعات بدست آمده که از حوصله یک فرد خارج است، به ماشین داده شود.

ب- در مورد یک پروژه احتیاج به همکاری متخصصین متفرقه داشته باشد، (اقتصاددانان - روانشناسان و جامعه‌شناسان و غیره).
ج- کاری که بوسیله محققین بطور فردی انجام می‌گیرد می‌بایست حاوی معیارهای قضاوت باشد. این نوع تحقیق باید بوسیله یک گروه تحقیقاتی یعنی بوسیله اعضای که بطور عموم در بکار بردن اینگونه معیارها تربیت شده‌اند، استاندارد شود این درخواست توسط سرپرست گروه بعمل می‌آید.

۲- تحقیق همجانبه عمیق در پدیده‌های یک موضوع یا رشته خاص باید شامل تمام واحدها و قسمتهای جامعه مورد مطالعه باشد. در مبحث بررسیهای جمعیت واحدهای مربوطه بقدری وسیع است که نمی‌شود همه آنها را مورد بررسی قرار داد و در اینجا طریق نمونه‌گیری باید بکار برده شود. تکنیک‌های انتخاب نمونه پیچیده بوده و در این زمینه می‌بایست به کتب و رسالات منتشر شده مراجعه نمود و از روشهای مناسب نمونه‌گیری برای موضوع مورد مطالعه استفاده کرد.
۳- غالباً در موضوعات اجتماعی و اقتصادی در وهله اول لازم است ترکیبی از جنبه‌های خاص امور معینی را که دارای اشکال متعدد و مربوط بهم است مطالعه نمود تا بتوان فنون نمونه‌گیری را بکار برد. هرچا که چنین موردی پیش آید، تحقیق مفید را میتوان بوسیله فن (پژوهشی‌های موردی) انجام داد. جنبه‌های مختلف این ترکیب بطور اختیاری و با تامل انتخاب میشوند و جزئیات و عمق آن مورد مطالعه قرار می‌گیرد تا حقیقت وضع مفروض امور معلوم شود. پژوهش موردی، اغلب راه تجزیه و ترکیب منظم را بر اساس فنون نمونه‌گیری عادی هموار میکند و اکثر بررسیهای تحقیقی بر اساس بکار بردن پرسشنامه‌های آماده شده منظم می‌باشد.

شکل و محتوای سئوالات پرسشنامه بستگی باین دارد که برای کدامیک از نکات ذیل طرح ریزی شده باشد:

الف - بدست آوردن اطلاعات از طریق پرسشنامه باین منظور که به ماشینهای الکترونیک (پانچ یا ماشین منگنه، سورت یا ماشین جدا کردن کارتها و کمپیوتر) داده شود.

ب - تهیه پرسشنامه که فقط بوسیله پرسشگر مورد استفاده قرار می‌گیرد بنابراین خود او همانطور که سئوالات را مطرح می‌کند، تعبیر و تفسیر هم خواهد نمود.

ج - تهیه پرسشنامه برای استفاده افرادی که مورد پرسش قرار می‌گیرند یا اشخاص دیگر که برایشان پرسشنامه فرستاده میشود. در این حالت باید توجه زیادی نمود که سئوالات روشن وبدون اصطلاحات فنی باشد تا برای کسانیکه آنرا پر میکنند اشکالی پیش نیاید. در طرح پروژه‌های تحقیقی، برای بررسی پرسش نامه‌های تکمیل شده می‌بایست مدتی وقت صرف شود و لازم است پرسشنامه‌ها را با دستورالعمل‌های بسیار روان و ساده تکمیل کننده آن ارسال داشت.

۴- تکنیک مفیدی که در تحقیق مسائل علوم اجتماعی و اقتصادی گاهی مناسب بنظر میرسد، گرفتن عقیده مستقل متخصص درخصوص پروژه تحقیقی مورد نظر می‌باشد در این زمینه عقیده متخصص می‌تواند بصورت یک اظهار انتقادی از محتوی و چارچوب پرسشنامه‌ای که در این تحقیق بوسیله متخصص دیگر در سایر جاها بکار رفته ارائه گردد در اینجا متخصص ملزم نخواهد بود که به پرسشنامه پاسخ دهد یا نظریات خود را با مراجعه به آن طرح نماید.

۵- در موردی که تحقیق بصورت پژوهش موردی و با براساس نمونه‌گیری معمولی انجام می‌شود باید در طرح سئوالات نکات ذیل رعایت گردد:

الف - سئوالات نباید خیلی استادانه و با اندیشه و تامل بسیار، طرح ریزی شود تا بتوان آنچه را که مبهم بنظر نمی‌رسد به آسانی حذف نمود.

ب - سئوالات نباید مبهم باشد مثلاً "اگر سه سئوال زیر در پرسشنامه گنجانده شده باشد:

۱- تعداد ساکنین یک ده که روسای خانواده می‌باشند.
۲- تعداد اعضای تعاونی‌ها که ساکنین دهات می‌باشند.
۳- جمع تعداد ساکنین که از روی جوابهای ۱ و ۲ بدست می‌آید.
در اینجا باید دانست که سئوال شماره ۳ مبهم است زیرا جواب به این سئوال شمارش دوباره اعضای تعاونی‌ها و سرپرست خانواده‌ها بوده و بنابراین سئوال زائدی است.

ج - سئوالات نباید طوری باشد که پاسخ به آن غیرممکن باشد مثلاً "پرسشگر نباید تعداد مردان و زنان و اطفالی را که در روستا عضو تعاونی‌های تولید می‌باشند بپرسد زیرا اطفال مجاز نیستند که عضو شرکت‌های تعاونی تولید باشند.

د - سئوالات باید شامل تمام جنبه‌های اصلی پروژه تحقیقی باشد و بخصوص ارائه نهایی نتایج مورد نظر، که در طرح ریزی آنان در نظر گرفته شود.

ه - در پرسشنامه باید همان واحدهای معمول اندازه‌گیری که در سایر تحقیقات مورد پذیرش است بکار رود، مثلاً "اگر مطالعه‌ای در خصوص اندازه ملک متصرفی است، لذا وسعت هکتار متصرفی (ملک تصرف شده) باید مرتبط به حدود اندازه‌ای که در پرسشنامه‌های قبلی بکار رفته است باشد.

۶- دستگاههای ضبط صوت و سائل مفیدی در زمینه ثبت حقایق می‌باشند، ولی فقط موقعی باید بکار برده شوند که محقق وقت کافی برای رونویسی آن داشته باشد وگرنه بهترین رویه، یادداشت نمودن اظهارات دیگران یا نت برداشتن است که البته بلافاصله پس از تحقیق باید آنها را تکمیل نمود.

۷- در طرح پرسشنامه آنچه که ابتدا ممکن است بعنوان اصطلاحات ساده‌ای تصور شود، اغلب در موقع سنجش، پیچیده بنظر می‌رسد، بنابراین لازم است بگلیه سئوالات و پرسشها توجه کافی مبذول گردد.

مثلاً" طرح سؤال گرا به مزمره چند راست ممکن است در پرسشنامه ساده بنظر برسد، ولی وقتی اشکال مختلفه آن مثل گرا به اصلی پرداختی و گرا به محفوظ در اجازه نامه گرا به درخواستی بعنوان تعدیل تعهد قانونی و غیره در نظر گرفته شود، پیچیدگی سؤال منطوق میشود.

۸- راهنمایی و اطلاعات مفید در امر تحقیق اغلب بوسیله مطالعه و آگاهی از سایر روشهایی که در تحقیقات مشابه بکار رفته بدست می آید.

۹- در هر کجا که تحقیق احتیاج به قضاوت فردی عوامل کیفی داشته باشد که نتوان آنها را با استانداردهای واقعی اندازه گیری نمود، باید از خود پرسشگر برای تکمیل تمام پرسشنامه ها یا گروه تعلیم دیده برای بحث درباره معیارهای قضاوت مورد پذیرش استفاده شود.

۱۰- در انجام مطالعات مقایسه ای، پروژه های تحقیقی باید طوری طرح ریزی شده و شامل خصوصیات باشند که بتوانند در شکل ظاهری نمونه ها، فرقی های نمایان و مقایسه های حقیقی را ارائه دهند مثلاً" در مطالعه سیستم های اجازه داری زمین، مدارکی را باید آماده نمود تا بتواند قوانین رابطه اجازه داری (تصرف) را در داخل سیستم های مطالعه شده، قابل مقایسه نمود و همچنین طبقه ای که در آن، توانین داخلی در چارچوب اصول کلی فرقی میکنند کشف کند و بموجب آن قسمت هایی را که با هم تفاوت دارند معرفی کند، در این باره برای تعیین تفاوت ها (تمایزها) می بایست نمونه هایی ارائه گردد. بعنوان مثال، در مواردی که تحقیق در خصوص فعالیتهای شرکت های تعاونی روستائی در ایران است، این نمونه گیری باید شامل مطالعه شرکت های تعاونی از نقطه نظر تفاوت موقعیت جغرافیائی آنها در زمینه منابع طبیعی، ارتباطات و سایر عوامل باشد.

۱۱- پرسشنامه ها و مشخصات تحقیقی باید بطور وضوح اصطلاحات فنی و واژه هائی را که معنی متفاوتی دارند طبق قرینه و اصطلاح معمول، روشن و توجیه کند مثلاً" لغت دهقان بصورت های مختلفی بکار میرود ولی قطعاً" معنی آن مالکیت بهره و منفعت مطلق در قطعه زمینی است که دهقان و خانواده اش روی آن کار میکنند و اگر در یک بررسی تحقیقی منظور همین معنی باشد باید بطور وضوح در پرسشنامه ذکر شود. بعضی اوقات تحقیق در موضوعاتی انجام می شود که عوامل اصلی آن یک معنی معمول یا قانونی دارند بطور مثال قوانین تعاون روستائی در ایران کلمه دهقان، زارع و زمین و غیره را تعریف کرده است، بنابراین در تحقیقات راجع به سیاست تعاون روستائی می بایست تعاریف قانونی که برای چنین لغاتی شده است پذیرفت و همانها را بکار برد.

۱۲- در موارد لزوم مدیران تحقیقاتی برای انجام بررسیهای تحقیقاتی نباید در استفاده از افراد برای کمکهای موقتی آنها به تعداد زیاد بمنظور انجام سریع کار تحقیق، ترددید نمایند ولی در استخدام محققین بصورت دائم باید بسیار دقت نمود.

۱۳- قاعده کلی اینست که منظور پروژه های تحقیقاتی می بایست مختصر و روشن باشد و از تحقیقات نامحدود باید اجتناب نمود، مگر آن دسته از تحقیقاتی که منظور از آن جمع آوری اطلاعات اولیه در خصوص بررسیها و تحقیقات عمیق آینده باشد.

۱۴- هنگامیکه پرسشنامه ها تکمیل شده و برمی گردند باید بدقت از لحاظ تناقض گوئی و نوشته های نامربوط کنترل شوند و در صورت لزوم برای رفع نقائص با شخصی که آنها را تکمیل کرده اند برگردانده شود. قاعده کلی مخصوص در پژوهش موردی اینست که از پاسخ دهندگان بخواهند راجع به موضوع مورد مطالعه خارج از حدود سئوالات مندرج در پرسشنامه بحث کنند و بدین ترتیب نکات اصلی این اظهار عقیده ها یادداشت شود که البته بکار تحقیق کمک خواهد نمود.

۱۵- در طرح سئوالات می بایست از داخل شدن به مفاهیم کلی بخصوص مفاهیم خشک انتزاعی که تصور میرود شخص مورد پرسش درباره آن همان عقیده طرح کننده سؤال را داشته باشد، اجتناب شود. برای مثال نباید سؤال کرد که این زمین مال کیست بلکه پرسش ذیل تفصیلی تر و روشن تر است.

الف - وضع مالکیت این زمین چگونه است؟ یا چه شخصی در این زمین علاقه مالکیت دارد؟

ب - چه کسی دارنده علاقه مالکیت در این قطعه زمین است. ۱۶- در مطالعات تطبیقی بین کشورهای مختلف بهتر است از بکار بردن اصطلاحات فنی محلی اجتناب گردد و بجای آن برای شرح مفاهیم کلی، اصطلاحات و واژه های کلی که بهمان کننده منظور محقق است بکار برده شود.

۱۷- بالاخره محقق باید دارای حضور ذهن و قدرت صبر و تحمل باشد سئوالات را بطرفی مطرح نکند که تولید پیچیدگی و ابهام نماید.

یادداشتها

- 1- Wilbert E. Moore
- 2- Neil Smeiser
- 3- شهرگرائی و شهرنشینی در کشورهای ربه توسعه نوشته آقای جerald Breese ترجمه آقای اسدالله معزی.